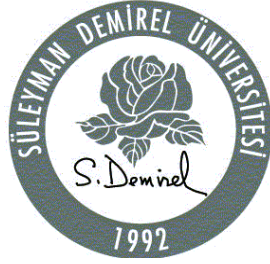

ISSN 1300-9672

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

H a k e m l i D e r g i

(Refereed Journal)

Yıl (Year): 2011/2

Sayı (Number): 27

KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ'DE AHLÂKÎLİĞİN DİNAMİĞİ OLARAK İMÂN -Kelâm Ahlâk İlişkisi Bağlamında Bir Değerlendirme-

*

Hasan Tevfik MARULCU*

ÖZET

Kınalızâde'nin (ö. 979/1572) ahlâk telakkisinde ahlâk ve amel, mücerred değer ve davranış bütünlüğünden ibaret değildir. Bilakis ahlâk, îmânî değerlerin besleyerek dışa yansıttığı, diğer bir ifade ile özünü Allah inancından alan bir sistemdir. Zira inanç, dinin temelini ifade eden bir kavram olduğuna göre, akide temelinden yoksun, îmâna dönüşmemiş bir anlayışın dışa vurduğu eylemler, olumlu bir görünüme sahip olsa da, ahlâk değil, ancak ideoloji olarak nitelendirilebilecektir. Hâlbuki Kınalızâde'ye göre ahlâk, insanın, ruh ve beden bütünlüğü ile alâkalı olup, kemâlî îmânla özdeşleşmiş bir yapıya sahiptir. Bu açıdan ahlâk ve ahlâkîlik, değer ve amel yönüyle bütünleşmiş, kemâl-i îmân ve kemâl-i ihlâs kavramlarıyla denk düşmüş olmaktadır. Kelâmcılara göre kavram olarak islâm ve îmân, adeta bir nesnenin iç ve dışı gibi aynı şeyin iki farklı yönünü ifade eden terimler olsa da, Ali Çelebi'ye göre İslâmın, îmânî olgunluğun bir gereği olarak dışa yansıyan ahlâkî erdem ve eylemleri de kuşatması açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, İmân, Ahlâk, Kelâm, Kınalızâde.

ABSTRACT

Islamic Faith/îmân as the basic dynamics of morality in terms of Kinalizada Ali Chalaby - An Evaluation in the context of Kalam and Ethics –

Kinalizada's (d. 979/1572) moral understanding and practice of morality, is not composed of only the value of integrity and behavior, but rather his moral system stems from its primary creed of îmân that can be stated as acknowledging God with full sincerity of heart whilst accepting all His attributes and their obvious corollaries. Because it is a concept that expresses the basis of religion, human actions, although apparently positive, that are devoid of this belief is not moral but

* Bu makale daha önce, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu'nda sunulan tebliğin tashih edilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

however they can be defined as ideology. According to Kinalizada's perspective, morality is related with perfect faith. In this respect, ethics and moral actions, are resulted with perfect faith and sincerity. Ethics, is not the same of essence of faith but, it is confirmed perfect faith in terms of brings to actions in a moral dimensions, as provided by mental and physical integrity of human beings that innate disposition towards virtue, knowledge, sincerity and work done with this belief is called good deeds/al-amal as-salih. So Îmân and Islam are two different aspects of the same thing in terms of Kalam scholars. But according to Kinalizada, the concept of Islam in a way refers the most perfect because it is a form that belief turned into action form.

Keywords: Religion, Faith, Ethics, Kalam, Kınalızâde.

A. Kınalızâde Ali Çelebi'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Osmanlı ilim dünyasını etkilemiş ve on altıncı yüzyılda kültür hayatının şekillenmesine katkıda bulunmuş önemli düşünürlerimizden birisi Kınalızâde ailesi ve onun önemli bir bireyi olan Ali Çelebi (ö. 979/1572)'dir.

Tam adı Alâuddîn Ali Efendi b. Muhammed İsrâfil'dir. Sakalını boyamasıyla meşhur İspartalı Abdülkadir Hamîdî'nin torunu olduğu için bu sülale "قنالیزاده/kınalızâde", veya kına anlamına gelen Arapça Hinna'dan nisbet olan "الحناءي/hinnâvî", veya "الحنائي/hinnâî" nisbeleriyle tanınmaktadır.¹ O, Mîri mahlaslı Emrullah Efendi'nin Ali, Abdurrahim ve Müslim adlarında üç oğlundan birisidir. İspartalı olduğu açık olan ailenin bazı günümüz yazarları tarafından Yunanistan'a nispet edilmesi ise açık bir hatadır.²

Devrinin önemli isimlerinden muhtelif ilimler tahsil etmiş,³ İstanbul yıllarında Çivizade'ye mülazımlık görevinde bulunmuştur. Çivizade, suffi kaynaklarda İbn Arabî ve Mevlânâ'yı din dışı ilân eden ekolün en sert temsilcisi olarak bilinmesine rağmen Ali Çelebi'nin vahdet-i vücûd görüşünü benimsemiş olduğu görülmektedir. Onun varlık anlayışı bağlamında kelâm düşüncesini ise Celâluddîn Devvânî'nin (ö. 908/1502) şekillendirdiği söylenebilir. Nitekim Devvânî, döneminde Kelâmî görüşleriyle etrafında kalabalık bir muhitin oluştuğu, Uzun Hasan'ın oğlu Yakub döneminde Fars eyaletinin kâdî'l-

¹ Ömer Ferruh, Mealimü'l-Edebi'l-Arabî fi'l-Asri'l-Hadîs, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1985, I/ 445.

² Ömer Ferruh, a.g.e., I/ 445, Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi" XXV/416, Şemseddin Samî, Kâmus'ul-A'lâm, Mihran matbaası 1314, V/3696, Hüseyin Algül, Ahlak-ı Alai : Ahlak İlmî/Kınalızâde Ali Efendi, Tercüman Yayınları İstanbul ts., s.13-24, Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin: Teracimu Musannifî'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut : Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut [t.y.], VII/34; Ebü'l-Mekarim Necmeddin Muhammed Necmeddin el-Gazzî, (ö. 1061/1651) el-Kevakibü's-Sâire bi-A'yânî'l-Mietî'l-Aşire, thk. Cebraîl Süleyman Cebbur, Dâr'ul-Kütübî-l-İlmiyye, Beyrut 1997, III/167-170; Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., VII/388-390.

³ Ömer Ferruh, a.g.e., I/ 445.

kudâtlığını yapan önemli bir düşündürür.⁴ Bu bağlamda 16.yy kaynaklarında Osmanlı coğrafyasından ilim tahsili için İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) düşüncelerini benimsemiş olanlar, ilim tahsili için Devânî'ye gitmişlerdir. Bu açıdan Ali Çelebi de, eserleri Osmanlı medrese literatüründe ders kitabı ve referans kabul edilen Devânî'ye işaret etmiş, Tecrîd-i Akâid'inden alıntılar yapmış, pek çok görüşünü benimsemiştir.

Kınalızâde Ali Efendi, döneminde müderrislik ve kadılık gibi görevlerden sonra kazaskerliğe kadar yükselmiştir. Çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilen Ali Efendi, Kelâm, Tefsir, Hadîs, Fıkıh gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra Felsefe, Mantık, Meânî, Beyân ve Bedî' gibi ilimlerde de önemli bir yere sahiptir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinin olması, onun bu üç dildeki maharetini göstermesi açısından önemlidir. En tanınmış eseri, Şam kadısı iken Ahlâk-ı Nâsırî'den yararlanarak Şam Beylerbeyi Ali Paşa adına 1564 yılında yazdığı Ahlâk-ı Alâ'î adlı kitabıdır. Bu eser Bulak matbaasında 1248 tarihinde basılmıştır. Sadece İstanbul kütüphanelerinde yetmişden fazla nüshası bulunmaktadır.⁵

Ayrıca Molla Husrev'in (ö. 885/1480) Dürerü'l-Hukkâm fî Ğureri'l-Ahkâm adlı fıkıh eserine yazdığı Hâşiye ale'd-Dürer'i; Hz. Peygamber öncesinden başlayan Arap tarihini konu eden bir tarih kitabı, muhtelif makamlara yazılan mektup ve dilekçelerinden oluşan Münşeât Risalesi, Zemahşerî ile Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf el- Endülüsi'nin tefsir konusundaki görüşleri karşılaştırdığı el-Muhâkemât adlı eseri, Beydâvî tefsirine hâşiye, Hidâye üzerine hâşiye, Teftazânî'nin Mutavvel'ine bir hâşiye, varlık anlayışını konu ettiği Risâle-i Vücûd, Hanefî ricâlini konu eden Muhtasar Fî Zikri Tabakâti'l-Hanefiyye'si ve yine Risâle fî Beyâni Devrânî's-Sûfiyye, Risâle Fi'l-Hikmet, Risâle fi'l-İ'râb gibi eserleriyle meşhurdur.⁶

Kınalızâde'nin vefatına gelince hicrî 979 olduğu şu beyitlerle tarih düşürülmesinden anlaşılmaktadır:

“Kazasker-i İslâm-ı güzîn
Ol Âlî Nam-ı reisü'l-fudalâ
Dediler nakledecek tarihin
İrtihâl eyledi kutb-u ulemâ” (979)

⁴ Devânî'nin etkinliği ve yaşadığı dönemin karakteristik özelliği için bkz. John E. Woods, Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk: 15. Yüzyıl, trc. Sibel Özbudun, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1993, s. 180 vd.

⁵ Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi”, XXV/416.

⁶ Nev'izade Atullah Efendi Atâî (ö. 1045/1635), Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şekâik=Zeyl-i Şekâik, Matbaa-i Âmire, İstanbul t.s., I/164-167; Mustafa Koç, Ahlâk-ı Alai/Kınalızâde Ali Çelebi, İstanbul 2007, s. 11 vd.; Nev'izâde, Atullah bin Yahya, Zeyli Şakaik c.1 s.164-167.

Yine vefatı ile ilgili söylenen “Elin Hınâlızâde yudı gör âb-ı hayattân” ifadesi de 979’u vermektedir. Böylece o, Edirne’de vefat etmiş, İstanbul yolunda Seyyid Celâli türbesi civarında Nazır çeşmesi adlı yere defnedilmiştir.⁷

B. İmân Tanımı ve Muhabbet ile İlişkisi

Ali Çelebi sûfî bir kişiliğe sahiptir. Bu açıdan onun inanç ve ahlâka dair tüm görüşlerinin temelinde, kendisinden lezzet duyulana meyletme demek olan muhabbet vardır. Ona göre aşktan daha genel olan muhabbet,⁸ sevgi anlamında basit bir kavramdan ibaret değildir. Bilakis muhabbete bu ismin verilmesi, kalbde Allah rızâsından başka her şeyi mahv/yok etmesindedir. Ayrıca muhabbet sadece insan ile alakalı olmayıp bütün eşyada sâridir. Zira muhabbet, ikiliği ortadan kaldırmaya yönelik bir meyl olup vahdeti gerektiren bir mefhûmdur. Bu konuda o,

“Sırr-ı hubb-ı ezeli ber heme eşyâ sârîst
Verni ber-gül nezedî bülbül-i bî-dil feryâd”⁹

Yani;

“Ezeli muhabbet sırrı tüm eşyada sâridir,

Yoksa gönlünü kaptırmış bülbül, gül için feryat etmezdi” beyitlerini dile getirmektedir.

Ali Çelebi’ye göre muhabbet, tabii ve iradî olmak üzere iki kısımdır. Annenin çocuğuna olan sevgisi tabii/fitrî muhabbet iken, talebenin hocasını, müridin şeyhini sevmesi gibi ihtiyâr ve irâdeye dayalı olarak gelişen ise irâdîdir.

Ali Çelebi’nin muhabbet ve aşka dayalı bu düşüncesi, onun îmâna bakışıyla da paralellik arz etmektedir. Nitekim her insanda fitrî olarak Tanrı’ya inanma ihtiyacı ve îmâna eğilimi vardır. Bu durum insanın yaratılışında, yaratıcısına karşı olan muhabbet olarak mayasında mevcuttur. Ancak kişinin mü’min olabilmesi için bu meyl yeterli olmayıp, onun îmân yönüne sevk etmesi yani irâdesini inanma yönünde kullanması ile mümkün olabilecektir. Bunun için o, inanmak anlamına gelen tasdikte, şuurlu bir boyun eğmek demek olan iz’ân ve ikrârın da bulunmasının gerekliliğini ifade etmiş, iz’ânın tasdik için mutlak şart olduğunu kabul etmesi ile birlikte, dil ile ikrârın daha çok ahkâm-ı İslâmiye’nin uygulanabilmesi için şart olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte özürsüz olarak ikrârın terk edilemeyeceğini de beyan etmiştir.¹⁰

⁷ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul ts., I/371.

⁸ Zira muhabbet özsel anlamdakaynağı bir olsa da birden fazla kişi için beslenebilmektedir. Sözgelimi Yaradandan ötürü yaratılanı sevmek muhabbettir. Aşk ise ortaklığı asla kabul etmeyen bir yapıya sahiptir. Bu konuda Ali Çelebi “ki şart-i ışk buved dil yekî vu yâr yekî/... gönlün ve sevgilinin bir olması aşkın şartındandır” mısrasını söylemiştir.

⁹ Kınalızâde Ali Efendi, Ahlak-ı Alâî (Taş Baskı), Matbaatu’l-Bulak, Bulak 1248, s.7.

¹⁰ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.7.

Nitekim Ali Çelebi, îmânın “Tasdîk bi'l-cenân ve ikrâr bi'l-lisân” olmak üzere iki nesneden ibaret olduğunu açıkladıktan sonra, “mükellefin kalb ile Hazret-i Risâlet-penâhî hâtimiyyet-destgâhî Muhammed-i Mustafâ’yı Hakk -celle ve alâ- cânibinden ne getirdiyse ve mebdde ü me’âd ve usûl-i ma’rifet ü i’tikâddan her ne buyurduysa cümlesinde tasdik-ü iz’ân ve kabul-ü teslim edip zebân/dil ile tasdik-i kalbisine muvâfık ikrâr u i’tirâf ede”¹¹ diyerek îmânın efrâdını câmi’ ağyârını mâni’ bir tarifini yapmıştır.

Her mükellef için tasdik ve ikrâr zorunludur. Hatta bunlardan birisinin ihmâli söz konusu olduğunda, kişi ikrâr bi'l-lisân etmekte özrü olması müstesna, îmân etmiş olmayacaktır.

Ali Çelebi’ye göre kendi ifadesiyle amel-i a’zâ erkân-ı salât u sıyâm ve sâyir ibâdât-ı me’mûre ise îmânın aslında dâhil değildir.¹² Hattâ kişi inkâr yada küçük görme gibi bir sebepten olmayarak bir takım farzları terk etse, îmân, tasdik-i kalb ve ikrâr-ı lisândan ibaret olduğu için îmân mertebesinden düşmez, kâfir olmaz. Ancak bir taraftan o, isyanın da îmânâ zıt bir mefhum olduğunu belirtmiştir. Ona göre îman ve küfür birbirine zıt olduğu gibi îmân ve isyân/fisk/günah da birbirine zıttır. Ancak iki zıtlık arasında fark vardır.¹³

Nitekim birbiri ile ilişkili mefhûmlar arasında birbirine bağlanabilirliği sağlayan cihetler/yönler olmalıdır. Söz gelimi iki mefhûm arasında ‘ve’ denilebiliyorsa bu yönlerden birisi mutlaka olmalıdır. Çünkü ma’tufun aleyh yani kendisine bağlanılan ile ma’tuf yani bağlanan arasında zihinde irtibatı sağlayacak her hangi bir alâka ve münasebet yoksa atıf kullanılamaz.

Bu yön bazen münasebet, temâsül yani eşitlik veya şibh-i temâsül yani denklik olabileceği gibi tezağ yani zıtlık ve şibh-i tezağ yani zıtlık benzeri dahi olabilir. Eğer zıtlık tam anlamıyla teâbud yani uzaklaşma ve karşıtlığı ifade ediyorsa buna tezağ-ı hakîkî/gerçek zıtlık denir. Sözelimi siyah ile beyazın zıtlığı buna örnek verilebilir. Ancak siyah, renk olarak kırmızı yada yeşil gibi beyaz dışındaki renklerden de ayrı, onlara da zıttır. Bununla birlikte bu zıtlık ‘siyah ve beyaz’ arasındaki ilişki ölçüsünde değildir. Bu bağlamda ‘siyah ve beyaz’ gibi zıtlıklara ‘tezağ-ı hakîkî’, siyahın beyaz dışındaki diğer renklerle zıtlığına ise ‘tezağ-ı meşhûrî’ yada ‘tebâyün’ denilmiştir. Bundan hareketle Kınalızâde’ye göre küfür ve şirk, îmânın tezağ-ı hakîkîsi olduğu için bir insanda hem küfür, hem îmân bulunamazken, ma’siyet ve fisk ise yine eylem olarak îmâna zıt ve Müslümanda bulunmaması gereken kötü ahlâktan olsa da, tezağ-ı hakîkî mesabesinde olmadığı için, fâsığın yani büyük günah işleyen yada farzları terk edenin îmândan çıktığına hükmedilmemiştir. Dolayısıyla Ali Çelebi’ye göre küfür ve şirk, îmânın tezağ-ı hakîkîsi, fisk ve isyan ise tezağ-ı meşhûrîsidir.¹⁴

¹¹ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.83.

¹² Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.83.

¹³ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.83.

¹⁴ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.106.

Böylece Ali Çelebi sahih olarak gelen sözgelimi “Zina eden, zina ettiği sırada, mümin olduğu halde zina etmez. Hırsızlık yapan, hırsızlığı esnasında, mümin olarak hırsızlık etmez, içki içen, içtiği esnada, mümin olarak içki içmez...”¹⁵ gibi rivayetleri tezad bağlamında izah etmiş, seleften bazı kişilerin niçin îmâna amel-i sâlihî de dâhil ederek isyânı îmâna zıt olarak düşündüklerini açıklamıştır. Ali Çelebi’ye göre ameli îmâna ekleyen selefin muradı îmân-ı kâmilidir. Çünkü rızâ-yı Hakk te’âlâ ancak îmân-ı kâmil ile hâsıl olacaktır ki kemâle ermiş bir îmân, kişinin kalbinde kalmayacak onun davranışlarına yansiyacaktır. İşte bu bağlamda güzel ahlâk, îmân-ı kâmilin dışı yansımasından oluşan ahlâktır.¹⁶

Ali Çelebi bu nedenle mükellefe vâcib olan amellerin biri kalbî diğeri kâlibî/bedenî olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Ayrıca bunlardan her birinin de iki yönü bulunmaktadır. Birisi kalbî tasdikten ibaret îmânın aslına bakan yönü, diğeri ise onun dışı yansıması açısından kemâl-i îmâna yönelik kısmıdır.

Dolayısıyla Ali Çelebi’ye göre güzel ahlâk, bir açıdan tasdik yani îmândan diğeri açıdan ise salih amelden oluşmaktadır. Îmândan yoksun güzel bir davranışın aslında ahlâkî olamayacağını, îmânın kemâli için de kişinin yaratıcısını sıfatlarıyla tanınması ile gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda güzel ahlâkın ilk temelini kişinin Yaratıcısını tanınması oluşturmaktadır. Nitekim o bu konuda “asl-ı îmânda mu’teber olan amel-i kalbî, ma’rifet-i Hakk te’âlâdır sıfât-ı kemâl ve nu’ût-ı celâli ile. ve i’tikâd-ı bi’set-i enbiyâ vü rûsûl ve sıhhat-i me’âd ve yevm-i âhir ve sâir îmânda mu’teber olan akâiddir”¹⁷ diyerek insana ilk vacip olanın marifetullah yani Allah’ı tanınması olduğunu açıklamaktadır.

Bu bağlamda namaz, oruç ve diğeri güzel amellerin yapılması îmânın aslından değil kemâlindedir. Ancak öz bulunmazsa kemâlinden bahsedilmesi imkânsız olunca, sözgelimi terk-i zinâ ve terk-i şûrb-i hamr gibi ‘türük/terkler’ de ‘ef’âl/eylemler’ kadar dışı yansıyan güzel ahlâktan olmaktadır.¹⁸

Ali Çelebi mantıktaki tezadın yanı sıra, şart ve meşrûta dayalı ikinci bir taksîme daha yer vermiştir. Bu bağlamda mükellefe ilk olarak lâzım olan ve ikincinin geçerliliği için şart yerinde bulunan îmândır. Diğeri ise îmânın dışı vurumu ve şart sebebi ile dışı yansıyan sözgelimi Allah’a layıkıyla kul olmaya çalışarak her işinde onun rızasını araması, diğeri insanların onun elinden ve dilinden emîn olması, yalan söylememesi vs. gibi iradeye bağlı olarak yapmak veya yapmamaya dayalı meşrut kısmıdır. Bu kısım da üç bölümdür:

- a. İbâdet-i bedenî, salât/namaz gibi,
- b. İbâdet-i lisânî, tilâvet-ü zikrgibi,

¹⁵ Buharî, Eşribe, 1.

¹⁶ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.84.

¹⁷ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.84.

¹⁸ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.84.

c. İbâdet-i mâlî,sadaka vezekât gibi.

Ali Çelebi'ye göre aslında her Müslüman bu gerçeği namazındaki tahiyat ile itiraf etmektedir ki “et-Tahiyâtü lillâhi ve's-salavâtu ve't-tayyibâtu” ifadesinde “Tahiy yât”, ibâdât-ı kavliyye; “salavât”, ibâdât-ı bedeniyyeye; “tayyibât” ise ibâdât-ı mâliyyeye işaret etmektedir.

Ali Çelebi bu taksimini de “Hakk te'âlâ mâbeyninde olan hukûk” ile “kendiyile halk mâbeyninde olan hukuk”a bağlamış, bu konuda “التعظيم لأمر الله والشفقة على خلق الله” “Allah'ın emrine saygı ve yarattıklarına şefkat...”¹⁹ hadîsini delil getirmiştir.

Ali Çelebi vahdet-i vücûd anlayışına yakın bir düşünür olmasına rağmen, her varlığın tanrısallığını ve Tanrı'dan sudûr ettiğini ileri süren panteist anlayışı kesin bir dille reddetmiş, yaratma ve iradenin varlığını savunmuş, yaratılmışların Tanrı olamayacağını ve uluhiyetten bir cüz taşıyamayacağını, sudûr yani ukûl-u aşara (on akıl) teorisini ve Allah'ın akl-ı faal olup tüm mevcudatın ondan çıktığını ifade eden görüşlerin gerçek anlamda İslâmî tevhid olmadığını açıkça ifade etmiştir.²⁰ Zira Allah, diğer varlıkların çıktığı bir mebd'e yani kaynak değil, el-Mübdi' yani kaynağı da yaratandır ve onun kudreti her şeyin gerçek sebebidir.²¹

Ali Çelebi, Allah'ın el-Mübdi' olduğunu ve âlemin ve başlı başına bir âlem olan insanın bilinmesi ile rabbin tanınabileceğini şöyle ifade etmektedir: “Zîrâ nefsi-nâtika-i insânî cemî-i mevcûdât-ı hâriciyye ve mâhiyyât-ı eşyâya turuk-ı sahîha ve edille-i sarîha ile âlim ve suver-i tasavvurât-ı mutâbika ve tasdikât-ı yakîniyye sahife-i müdrikesinde kâyim olacak Mübdi'-i Evvel -celle zikruhu- sıfât-ı kemâl ve nu'ût-ı celâl ve ef'âl-i mukaddese ve ahkâm-ı münezzelesiyle ve ukûl-i mücerrede ve nüfûs-ı mutahhere ve felek-i muhaddidu'l-cihât ve kûrre-i sâbitât ve eflâk-ı külliyye vü cüz'iyye ve kevâkib-i seyyâre vü sâbite ve anâsır-ı basîta-i müterettebe ve mevâlîd-i selâse-i müterekkebe - ki ma'din ü nebât ve asnâf-ı hayvânâtır- ve insân -ki müstecmi'-i kuvâ vü tabâyi' ve nefsi-mücerred ve cesed-i mâddîden mü'ellef olmakla berzah-ı câmi'dir.”²² Bu bağlamda insanın özel bir yere sahip olduğunu ve onun varlığında adeta tüm âlemin topladığını belirten Kınalızâde, “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ”²³ “nefsini bilen rabbini bilir” ifadesine sık sık yer vermiştir.

¹⁹ Keşfu'l-Hafâ, II/15, HN: 1558.

²⁰ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s. 226.

²¹ Nitekim o bu konuda “Kudret-i Hakk te'âlâ -ki mü'essir-i hakikidir...” demektedir bkz., Ahlak-ı Alâî, s. 226.

²² Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.13.

²³ Sözelimi bkz. s. 121. Sofiler arasında “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ” ifadesi hadîs olarak meşhur olmuş, özellikle onların dilinde çokça kullanılan ifadelerden birisi haline gelmiştir. Bununla birlikte sahîh kaynaklara göre söz konusu ifadenin hadîs olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim gerek Aliyyu'l-Kârî gerekse İbn Teymiye söz konusu ifadenin uydurma olduğunu nakleder. Yine Sem'ânî rivayetin Yahya b. Muâz er-Râzi'ye

Ali Çelebi'ye göre ârif; Yaradan'ı, O'nun isim ve sıfatları çerçevesinde doğru tanıyan, varlığın arkasındaki hikmetlere vâkıf bulunan, fiilden fâile, eserden müessire intikâl etmesini bilen, nefsinin ve acziyetini doğru okuyarak Allah'a kulluğunu idrak eden ve bütün bunlarla vicdan mekanizmasını işletmeye muvaffak olandır.

C. Tevhîd ve Ulûhiyyet

Sözlükte 'وَحْدٌ - بُوحْدٌ' kalıbında mastar olan ve 'birleme' anlamına gelen tevhîd, Allah'tan başka ilâh olmadığına î mân etmektir. Tevhîdin İslâmî bağlamda geçerli olabilmesi için öncelikli olarak şirke hiçbir şekilde karışmamış olması gerekmektedir. Bu nedenle Ali Çelebi ulûhiyyetin üç sığata râcî olduğunu ifade eder.

Birincisi vâcibü'l-vücûdluk sıfatıdır ki vücûdu kendiden olup gayrıdan olmayıp varlığından ayrılması muhâl olandır. Bu sıfat sadece Allah Teâla'ya mahsûstur. Seneviyyeden yani dualist Tanrı anlayışına sahip gruplardan başka bu sığatta Allah'a ortak koşan olmamıştır.²⁴

İkincisi cisim ve cevherleri yaratanın sadece Allah olduğuna inanmaktır. Bu sıfat dahi yine sadece Allah'a mahsûstur. Ali Çelebi, Seneviyye ve Tanrı'dan ilk aklın ondan da ikinci ve onuncu akla kadar akıl ve feleklerin çıktığına, onuncu akıldan ise akıl ve felek yerine dört unsurun sudûruna inanan filozofların tevhidin bu sığatına ters düştüğünü açıklamıştır.²⁵

Mu'tezile'ye gelince her ne kadar insanın kendi fiilini yarattığını söylese de bu konuda yanılmış ve bid'ate düşmüş olmakla beraber, bu iddiaları Allah'ı inkâr ve ona şirk koşmak değildir. Zira onlara göre de cevher ve cisimlerin yaratılışı sadece Allah'a mahsûstur ve insana verilen bu güç Allah tarafından verilmiştir.²⁶

Ulûhiyyetin üçüncü sığatı ise ibâdetin sadece Allah'a tahsis edilmesidir. Bu bağlamda melek, yıldız, felek ne olursa olsun Allah dışında bir şeye tapmak

dayandığını, merfû olmadığını açıklamıştır. Nevevî de ifadenin hadîs olarak sabit olmadığını ancak anlamı açısından yanlış olmadığını ifade etmektedir. Sözelimi bu söz, kendinin câhilliğini bilen Allah'ın ilmini, kendinin muhtaçlığını bilen, Allah'ın ihtiyaçsızlığını, kendinin yaşlanıp fenaya gittiğini bilen, Rabbinin bekâsını bilir demektir (Ali el-Kari, Ebû'l-Hasan Nureddin, el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa, thk. Muhammed b. Lütfi Sabbağ, Dârü'l-Emâne, Beyrut 1971, s. 238, Hadis No:937; aynı müellif, el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdu', thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Kahire 1984, s. 179 H.N: 349; Suyuti, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman, el-Hâvî li'l-Fetavâ, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut ts., II/451 vd.; aynı müellif, ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1960, s. 258, HN:420; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs an mâ İştehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs, II/343, No: 2532.

²⁴ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.226.

²⁵ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.226.

²⁶ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.226.

şirkidir. Bu konuda Ali Çelebi “وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ” “Ve Rabbin ondan başka hiçbir şeye ibadet etmemenize hükmetmiştir”²⁷ âyetini delil getirmiş, bu sıfatına mebnî ehl-i tevhîde hanîf dendiğini belirtmiştir. Nitekim “قُلْ بَلَّ مَلَّةً يَبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” “onlara de ki: ‘Hayır! Hanif olarak hakka tapan İbrahim’in dinine (uyarız) ki, o hiçbir zaman müşriklerden olmadı”²⁸ âyetinde geçen hanîflik tevhidin bu vasfına işârettir. Bu bağlamda “هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ” “Bunlar bizim Allah katında şefaathilerimizdir”²⁹ diye Allah dışındaki herhangi bir şeye tapılması dahi şirk olmaktadır.³⁰

Ali Çelebi bu üç sıfatta tevhîdin olmamasını şirk-i ekber olarak nitelendirmiştir. Ancak söz konusu bu tevhidin varlığı ile birlikte kişinin ameline gösterişi katması şirk değil, kalbî hastalıklardan birisi olan riyadır.³¹

D. Güzel Ahlâka Sahip Olmanın Aşamaları

Bir insanın güzel ahlâka sahip olması, onun imânının kemâliyeti ölçüsünde gerçekleşir.³² Bunun için de önce kişinin sağlam bir akîdeye sahip olması şarttır. Bu açıdan insan ruhunun huzur bulması ve gerçek anlamda mutluluğu tashîh-i i'tikâd ve buna bağlı tahsîl-i ulûm ile hâsıl olur. Bunlardan sonra tahsîl edilmesi gereken ilimlerden birisi de ahlâk ilmidir ki bu ilim, salih amel kapsamına giren hâlet ve hasletleri öğrenerek onlar ile süslenme ve bu kapsama girmeyenlerden de tahallî yani temizlenme yollarını göstermeye yarayan bir ilimdir.³³ Nitekim Ali Çelebi'ye göre “kurb-i Hakk'a vusûl ve zümre-i mele-i a'lâya duhûl” gerçek saadet ve huzûrdur. Ali Çelebi'nin mele-i a'lâ adını verdiği, en yüksek topluluk, yada diğer bir ifadeyle meleklerden veya onların büyüklerinden meydana gelen topluluğa girebilmenin ilk basamağı, kişinin 'i'tikâdât-ı bâtıla'dan temizlenmesi ve 'muhâlata-ı ahlâk-ı zemîme ile mütedennes ve mülâbese-i a'mâl-i kabîha'dan temizlenmiş olması gerekir.

Bu liyakatin ilk şartı imân ile başlar. İmân öncelikle ma'rifetullahı gerektirir. Bu nedenle kişi eğer hikmet-i nazarîye dair ilimleri öğrense bile akâyid-i hakkadan hâlî ve âtilsa aynı şekilde vücûd-ı Kerîm-i Müte'âl ve sıfât-ı kemâl ü celâlini yani Allah'ı ve sıfatlarını bilmiyorsa onun kendi ifadesiyle

²⁷ İsrâ, 17/23.

²⁸ Bakara, 2/135.

²⁹ Yûnus, 10/18.

³⁰ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.226.

³¹ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.226.

³² Nitekim Ali Çelebi bu konuda şöyle demektedir: Pes ma'lûm ola ki fâyide-i tahsîl-i ilm-i hikmet-i amelî oldur ki nefis-i insânî hikmet-i nazarî sebebi ile vech-i sâbık üzere i'tikâdât-ı Hakk'a ve ulûm-ı mutâbika ile mütehallî ve akâyid-i bâtıla ve cehliyyât-ı basîta vü mürekkebeden mütehallî olduktan sonra hikmet-i amelî dahi tahsîl edip anın sebebi ile mehâsin-i a'mâl ve mekârim-i ahlâkın tefâsiline ârif ve mesâvî-yi a'mâl-i deniyye ve fezâiyih-i ahlâk-ı rediyyeye vâkıf olup muktezâyı ilm ile âmil ve her taraf ilm ü amelde kâmil olacak... bkz. Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.16.

³³ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.17.

“zulmet-i cehl-ü dalâlette hâlidîn ve sa'îr-i küfr ü şekavette muhalled-i ebede'l-âbidîn zümresinden olacaktır. Ancak kişi Rabbini tanımış, sıfatlarını bilmiş ve Hz. Peygamberin getirdiği her hükmü kalbiyle tasdik etmiş bununla birlikte inkâr etmediği halde dînî hükümlerde riayet etmeyerek Salih amel işlememişse o kişi “rahmet-i bî-hisâb-ı Rahîm-ü Vehhâb'dan dâimâ mahrûm olmayacaktır” ve ona “va'd-i rahmet-i Rahmân erişinceye kadar “âteş-i sûzân” da temizlenecektir.

Bu açıklamalarıyla Ali Çelebi'nin Ehl-i Sünnet çizgisinde bir îman anlayışına sahip olduğunu ifade etmiştir.

Ancak eğer bir kişi itikadât-ı sahiha ve ma'ârif ü ulûm-ı mutâbakaya şâmil olduktan sonra ayrıca hikmet-i ameliyye tahsil eder ve muktezâyı imiyle âmil olup tehzîb-i ahlâk ve ibâdet-i ma'bûd-ı Hallâk'ta kusur etmezse “الجنس إلى” “Her cins, kendi cinsine meyleder”³⁴ gereğince yükselmeye başlayacak, adeta bir mıknanısla mele-i a'lâ'ya çekilecektir.

Bu nedenle Ali Çelebi'ye göre beden gibi ruhî hastalıklar da vardır ve ilm-i ahlâk tıbb-ı rûhânîdir. Nitekim kişi de güzel yada çirkin ahlâk yok ise bu ilimle onda ahlâk-ı hasene tahsil olur. Eğer onda hulk-ı redî yani kötü ahlâklar var ise bu ilimle onlar ahlâk-ı haseneye tebdil olur.

E. Ahlâkın Şekillenmesinde Fitrat ve Çevrenin Rolü

Ali Çelebi yaradılış, tıynet, hilkat anlamlarına gelen fitratın ne olduğunu açıkladıktan sonra hukemânın insan fitratının aslı konusunda ihtilâf ettiğini, bazısına göre insanın “hayr-ı mahz” yani iyiliğin kendisinden yaratıldığını ifade etmiştir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'in “كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَلَنْبَوَ أُمَّيْهُودَآئِهِ أَوْ ” “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne ve babası (kendilerine benzeterek) onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir”³⁵ gibi hadisleri delil getirdiklerini beyan eder. Bu bağlamda Allah Tealâ yarattığı her çocuğun kalbine, yaratıcısına inanma duygusunu yerleştirmiş, bu nedenle her insan, Allah'a inanmaya meyilli olarak dünyaya gelmiştir. Bu nedenle her insanın, yaratıcısını bir ispata ihtiyaç duymaksızın bedaheten kabul etmesi fitratında mevcuttur.

Bazı hukemâya göre ise insanın nefsinde yaratılışı ve fitratı bakımından nûrânî olan yönü bulunmakla birlikte bir takım zulumât da vardır. Bunun için insan nefsinin şer yani kötü tarafı da mevcuttur. Bu nedenle kişi irâdesini iyilik tarafına sevk eder, onu isterse Allah'ın tevfiği ile o kişi tebdil-i hilkat ve tahvîl-i fitrat olarak tamamen hayra dönüşür. Bunun aksi olarak yine kişi kötülüğü arzular irâdesini kötüye sevk ederse, Allah'ın hizlânı ile kötü ahlâk onda kökleşir, kötülükler alışkanlık olur ve fitratı da şerre dönüşür.³⁶

³⁴ Keşfu'l-hafâ, II/4, HN: 1531.

³⁵ Buhârî, Cenâiz 79 ve 80; Müslim, Kader 22-25.

³⁶ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s. 152.

Ancak bütün bunlar insanın iradesindedir. Ali Çelebi insanın irade sıfatına sahip olduğuna “ وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى ”; “İnsan ancak çalıştığına erişir, ve onun çalışması şüphesiz görülecektir”³⁷; “جَزَاءُ بِمَا كَانُوا” , “جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”³⁸, “يُحْمَلُونَ”³⁹ “yaptıkları işlerin karşılığı olarak...”³⁸, “كَيْفَ كَسَبَتْ”³⁹ “işlerin karşılığı olarak...”³⁹, “لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ”⁴⁰ “kişinin kazandığı iyilikler kendi lehine, kazandığı kötülükler de kendi aleyhinedir”⁴⁰, “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْتَدِيَ لَهُمْ”⁴⁰, “سُبُلَنَا”⁴¹ “Ama bizim yolumuzda çalışanları, elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz”⁴¹ gibi pek çok âyetin delil olduğunu ifade etmiştir.⁴² Ayrıca o bu konuda şu anlamlı beyitlere yer vermiştir:

Çû lezzât-ı mecâzî-râ be-sad mihnet kunî

Hâsıl sa'âdet-i hakîkî-râ çi gûne râygân yâbî⁴³

“Dikkat, mecazî lezzetleri yüz sıkıntıyla elde ederken

Nasıl gerçek saadete bedava ulaşasın?”

Ali Çelebi'ye göre nefs-i insânî ne hayr-ı mahz ve ne şerr yani saf kötülük üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla fitratta hayra olan meylin daha fazla olması ile birlikte kötüye meyl de mevcuttur.⁴⁴

F. İmân ve Güzel Ahlâka Davet Üslûbu

Ali Çelebi de İslâm mantıkçıları gibi kıyas türlerinin uygulama alanlarının burhan, cedel, hitabet, safsata ve şiir olmak üzere beş kısımda toplandığını kabul etmiştir. Ona göre bu beş yoldan burhan, cedel ve hitabet türü makbuldür. Nitekim “ اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ”⁴⁵ “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁴⁵ meâlindeki âyet, davette her üç yolda da işaret etmektedir. Nitekim âyette geçen “hikmet” red ve inkâr için itiraz kabul edilmeyecek şekilde hakikati ispat eden en güçlü delil burhâna; “mev'iza” ise, bir topluluk yada kişiye kalbini yumuşatacak ve iyiliğe sevk edecek hakikatleri anlatmak olan hitâbete; “câdilhum” ifadesi ise gerektiğinde, hasmı ıskat ve ilzâm için cereyan eden sert münâkaşa anlamına gelen cedele işaret etmektedir. Âyetteki sıra da önemlidir zira kuvvetliden zayıfa doğru sıralanmıştır. Şiir ise davet üslûbu için uygun değildir. Zira çoğu zaman “mukaddimât-ı kâzibe-i mütehayyileden mürekkebe” olduğu için “mu'allim-i akâyid-i hakka ve mürşid-i hakâyık-ı sâbite

³⁷ Necm, 53/39-40.

³⁸ Vakıa, 56/24.

³⁹ Tevbe, 9/95.

⁴⁰ Bakara, 2/286.

⁴¹ Ankebut, 29/69.

⁴² Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s. 152, 153.

⁴³ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s. 154.

⁴⁴ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s. 154.

⁴⁵ Nahl 16/125.

için lâıyk değildir.” Nitekim “ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَلَبَّيْنِي لَهُ ” “Biz ona şiir öğretmedik, (şiir) ona yakışmaz da”⁴⁶ buyurulmasının hikmeti de budur.

Safsata veya diğer adıyla mugalataya gelince, karşısındakini yanıltmak için söz söylemeye dayandığı için davet üslûbu olamaz. Bu bağlamda Ali Çelebi de safsata ve mugalatayı yine ona dayanan ve insanı her şeyin ölçüsü kabul eden felsefî düşünce sistemini ifade eden sofizmi (sophism) reddetmektedir. Ona göre mugalata ve safsata eş anlamlı olup batılın ve cehaletin kendisidir. Ancak onun öğrenilmesi konusunda ise şu beyitleri söyler:

“عَرَفْتُ الشَّرَّ لَا لِلشَّرِّ لَكِن لِيَتَوَقَّفِيهِ * فَمَنْ لَا يَعْرِفُ الشَّرَّ مِنَ الْخَيْرِ يَقَعُ فِيهِ”

“Kötülüğü kötülük için değil ondan korunmak için bildim

Çünkü kötülüğü iyilikten ayırt edemeyen kötülüğe düşer”⁴⁷

G. Sonuç ve Değerlendirme

Netice olarak Ali Çelebi’ye göre mücerredât yani soyut konularda bir hükme varabilmek için nazar ve istidlâl son derece önemlidir. Hatta müşebbihe ve mücessime fırkalarının hatası, nazar ve istidlâllerindeki eksiklik ve hatalardan kaynaklanmaktadır. O bu konuda Devvânî ve Seyyid Şerif Cürçânî’den nakillerde bulunarak “Kuvvet-i nazariyyede ne kadar ifrât olsa da rezîlet değildir, belki ne kadar eşedd ü akvâ olsa ol kadar efdal-ü evlâdır. Rezîlet ü mezmûm olan kuvvet, ameliyye- ye müte'allik olan idrâk ü temyizdedir ve “cerbeze” diye ana derler” demektedir. Burada Ali çelebinin eleştirdiği nazar değil cerbezidir. Cerbeze ise kurnazlık demektir. Özellikle haklı ve haksız sözlerle hakikati gizlemeye veya süslü sözlerle aldatma becerisine cerbeze adı verilmektedir.⁴⁸

Ali Çelebi’ye göre kemale ermiş bir îman, tasdikten ibaret değil kişinin tahsîn-i ef’âl ve tekmîl-i a’mâlîne de kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Bu îman için kişinin çalışması, irâdesini harcaması şarttır. Allah’ı tanımak ise O’nu zâtında tefekkür mümkün olmayacağı için mahlûkatın/yaratılmışların düşünülmesi ile gerçekleşecektir. Ancak mahlûku düşünmek ile Allah’ın sıfatları bilgisine ulaşmak yaratılmışların Tanrı olduğu anlamına gelmez. Mahlûk adeta karanlıkta bir ışığın yanması ile aydınlanan ve görünen eşya gibi, varlığını Allah’tan alan, onun sayesinde var görünen zuhûrattan ibarettir.

Cehalet yani bilgisizlik de iki kısımdır. Bilmediğini bilmek sûretiyle olan câhillik cehl-i basît, bilmediğini bilmemek türünden olan cahillik ise cehl-i mürekkebdır. Cehl-i basît başlangıçta kınanmış değildir, zîrâ cehl-i basît olmayınca eğitim ve öğretim meydana gelmez.

⁴⁶ Yâsîn, 36/69.

⁴⁷ Beyit Haris b. Saîd b. Hamdân Ebû Firas el-Hamdânî’ye (ö. 357/968) aittir. Bkz. İbn Ebi’-d-Dünya, Abdullah b. Muhammed, Kura’d-Dayf, thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, Riyad 1997, I/84.

⁴⁸ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.106.

Cehl-i mürekkeb hakkında ise Hz. İsa -aleyhi's-selâm-dan menkûl bir rivayete yer vererek: “Esamm-u ekmehin mu'alecesine/tedavisine bi-avnillâhi te'âlâ kâdirim de, ammâ ahmak ilâcında âciz-ü kâsırım” dediğini nakletmiştir.⁴⁹

Ali Çelebi'ye göre amel, îmândan parça olmasa da kâmil îmânın dışı yansıması ve ahlâkîliğin şartı olduğu açıktır. İbadet etmeyen veya günah işleyen mü'mine kâfir denmese de o kişi olgun bir îmâna sahip değildir. İmân ile küfür ve şirk tam anlamıyla birbirinin zıttı olduğu için biri varsa diğeri olamaz. Bu bağlamda o, Hanefiler gibi îmânın ya var ya yok olduğunu söylemiş, artıp eksilmeye konu olamayacağını belirterek kuvvet bakımından farklılaşabileceğini açıklamıştır.

Kaynakça

- Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs an mâ İštehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs, tsh. Ahmed Kalaş, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, Halep ts..
- Aksoy, Hasan, “Kınalızâde Ali Efendi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXV. Cilt) Ankara 2002.
- Ali el-Kari, Ebû'l-Hasan Nureddin, el-Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ahbâri'l-Mevdûa, thk. Muhammed b. Lütfi Sabbağ, Dârü'l-Emâne, Beyrut 1971.
- Ali el-Kari,, el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdu', thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Kahire 1984.
- Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul ts..
- Ferruh, Ömer, Meâlimü'l-Edebi'l-Arabî fî'l-Asri'l-Hadîs, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1985.
- Gazzî, Ebû'l-Mekârim Necmeddin Muhammed Necmeddin, el-Kevakibü's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Aşire, thk. Cebrail Süleyman Cebbur, Dâr'ul-Kütübi-l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Hüseyin Algül, Ahlak-ı Alâî: Ahlak İlmi/Kınalızâde Ali Efendi, Tercüman Yayınları İstanbul ts.
- İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed, Kura'd-Dayf, thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, Riyad 1997.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut ts..
- Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin: Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut : Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts..

⁴⁹ Kınalızâde, Ahlak-ı Alâî, s.114.

- Kınalızâde Ali Efendi, Ahlak-ı Alâî (Taş Baskı), Matbaatu'l-Bulak, Bulak 1248.
Koç, Mustafa, Ahlâk-ı Alâî/Kınalızâde Ali Çelebi, İstanbul 2007.
Nev'izade Ataullah Efendi, Hadâiku'l-Hakâik fîTekmileti's-Şekâik = Zeyl-i Şekâik, Matbaa-i Âmire, İstanbul ts..
Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman, el-Hâvî li'l-Fetavâ, Dârû'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut ts..
Suyûtî, ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehra, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1960.
Şemseddin Sami, Kâmus'ul-A'lâm, Mihran Matbaası 1314.
Woods, John E., Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk: 15. Yüzyıl, trc. Sibel Özbudun, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1993.